

HƏRBİ DİPLOMATİYA BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ

m.t.h.e.ü.f.d., polkovnik-leytenant Xəyal İskəndərov

<https://orcid.org/0000-0001-8975-6530>

Müdafiə Nazirliyinin Beynəlxalq Hərbi Əməkdaşlıq İdarəsi

xayal1333@gmail.com

polkovnik Elnur Qocayev

<https://orcid.org/0000-0001-7037-0013>

Müdafiə Nazirliyinin Beynəlxalq Hərbi Əməkdaşlıq İdarəsi

elnurqoca@gmail.com

Xülasə. Müasir dövlətlərin xarici və təhlükəsizlik siyasətlərində hərbi diplomatiya getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir dövlətin malik olduğu müxtəlif vasitələr var və onlar öz milli maraqlarının xüsusiyyətlərini və fəaliyyət göstərdikləri mühitləri nəzərə alaraq, hərbi diplomatiyanı özünəməxsus şəkildə formalaşdırmağa çalışır. Nəhəng və ambisiyalı qonşuları arasında strateji mövqedə yerləşən Azərbaycan kimi kiçik dövlətlər öz həyati maraqlarını təmin etmək üçün bütün imkanlardan istifadəni nəzərdə tutan effektiv strategiyalar həyata keçirməyə məcburdurlar. Belə imkanlardan biri də uğurlu hərbi diplomatiyanın olmasıdır. Məqalədə hərbi diplomatiyanın beynəlxalq münasibətlərdə yeri tədqiq olunur, müxtəlif tədqiqatçıların hərbi diplomatiya haqqında yanaşmaları təhlil edilir, hərbi diplomatiyanın xarici siyasətin həyata keçirilməsində rolu əsaslandırılır.

Təqdim edilən məqalədə əsas məqsəd hərbi diplomatiya ilə xarici siyasət arasındakı tarixi əlaqəni və digər ölkələrlə münasibət qurarkən onun oynadığı rolu tədqiq etməkdir. Məqalənin ərsəyə gəlməsində müqayisəli təhlil, sintez, ideallaşdırma kimi nəzəri tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Bugün hərbi diplomatiya keçmiş rəqiblər və yeni tərəfdaşlarla əməkdaşlıq imkanları yaratmaq üçün aktiv şəkildə istifadə olunmaqdadır. Ona görə də ümumi prosesin effektivliyini artırmaq üçün hərbi diplomatiya üzrə konseptual sənədin hazırlanması və onun daha sistemli həyata keçirilməsi məqsəddəuyğundur.

Açar sözlər: hərbi diplomatiya, hərbi attaşə, “yumşaq güc”, hərbi güc, xarici siyasət, hərbi əməkdaşlıq

Giriş

Təcrübələr göstərir ki, xalqlar müxtəlif dövrlərdə öz hədəflərinə çatmaq üçün milli gücün bütün elementlərindən (istər zorakı vasitələrlə, istərsə də təşviq və əməkdaşlıq etməklə) istifadə etməyə çalışmışlar. Əməkdaşlıq etməklə məqsədəçatma strategiyası “yumşaq güc” domeninin əhatə dairəsinə düşür. Tədqiqatçı Qreqori Vinqner “hərbi diplomatiya”-nı da bu kateqoriyaya daxil edir [1].

Qərribə səslənsə də, “Hərbi diplomatiya” termini çox vaxt iki ziddiyyətli ifadənin birləşməsi kimi təqdim olunur, çünki hərbi zorakılıq, gücdən istifadə və münaqişə kimi başa düşülür. Bununla belə, həm hərbinin, həm də diplomatiyanın ümumi məqsədi var: milli dövlət üçün vacib olan əsas dəyərləri və həyati maraqları qorumaq və vətəndaşlar üçün təhlükəsiz mühiti təmin etmək [2].

Şəfiqul Ələm hərbi diplomatiyanı milli xarici siyasətin məqsədlərinə çatmaq üçün diplomatiya sahəsində hərbdən dinc məqsədlə istifadə kimi təqdim edir. O, düzgün həyata keçirildiyi təqdirdə hərbi diplomatiyanın bir çox üstünlüklərini sadalayır, məsələn, hərbi əlaqələrin yaradılması, müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi, əsas müdafiə məhsullarının ticarəti, hərbi potensialın artırılması, dost ölkələrin müdafiə qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün yardım göstərilməsi və hərbi qarşılıqlı fəaliyyətin təşviqi [3]. Bəzi tədqiqatçılar hərbi diplomatiyanı hökumətin səylərini əhatə edən “yumşaq güc” forması hesab edirlər [4]. Bundan əlavə, onlar hər hansı bir ölkə haqqında müsbət təsəvvür yaratmaq və beynəlxalq ictimaiyyətin etimadını təmin etmək niyyəti ilə hərbi diplomatiyanın ordu tərəfindən həyata

keçirilən qeyri-aqressiv səylərin bütün kompleksini əhatə etdiyini vurğulayırlar. Eyni zamanda hərbi diplomatiyada həm maddi, həm də konseptual çətinlikləri qeyd edirlər. Onlar hesab edirlər ki, ən böyük problem hər bir tərəfin öz “tərəfdaşlığının” vacibliyini və hər iki tərəfin bərabər hüquqlu olduğunu düşünməsidir. Müəlliflər, həmçinin bildirirlər ki, dövlət mərkəzli dünyada milli maraqlar əsas əhəmiyyət kəsb edir və o, əməkdaşlıqdan üstün ola bilər [5].

İis Qindarşah hərbi diplomatiyanın iki məqsədə xidmət etdiyini bildirir: 1) regional güclərlə müdafiə sahəsində dostluq əlaqələrinin qurulmasına kömək edir; 2) müdafiə sənayesinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində hərbi transformasiyasını asanlaşdırır. O, daha sonra qeyd edir ki, hərbi diplomatiya tərəfdaş ölkələrə hərbi attaşeləri təyin etməklə, yüksəksəviyyəli hərbi və mülki rəsmilər arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmaqla, müdafiə sahəsində ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığı genişləndirməklə, hərbiçilər və mülkilər üçün təlim mübadiləsini asanlaşdırmaqla, ikitərəfli və ya çoxtərəfli hərbi təlim və seminarlara ev sahibliyi etməklə həyata keçirilə bilər [6].

Qöran Svistek hərbi diplomatiyanı tərəfdaş ölkələrdə inam və etimadın yaradılması və qorunub saxlanılması ilə bərabər, düşmənçiliyi aradan qaldırmaq üçün bir güc kimi təqdim edir. Tədqiqatçı bildirir ki, *“hərbi diplomatiya hökumətin demokratik əmrlərini effektiv şəkildə yerinə yetirən silahlı qüvvələrin yaradılmasını dəstəkləyir. Q.Svistek iddia edir ki, hərbi diplomatiya “silahlı qüvvələrin müdafiə, çəkirdmə, məcburetə və ya müdaxilə məqsədilə güc tətbiq etmə və təhlükə törətmə qabiliyyəti və hazırlığı ilə müəyyən edilən ənənəvi roluna zidd olaraq münaqişənin qarşısının alınması və həllinə yönəlmiş sülh dövründə fəaliyyətdir”*. O, əlavə olaraq qeyd edir ki, hərbi diplomatiya tərəfdaş dövlətlər, xüsusən də post-konflikt ssenarisindən demokratiyaya doğru keçid edən və müasir xarici və təhlükəsizlik siyasətini inkişaf etdirə bilən dövlətlər arasında müdafiə sahəsində əməkdaşlıq yolu ilə əldə edilir [5].

Martin Edmonds öz təcrübəsindən çıxış edərək, hərbi diplomatiya terminini ölkə hüduqlarından kənarında milli və beynəlxalq məqsədlərə nail olmaq üçün silahlı qüvvələrdən istifadə kimi şərh edir. S.Tan və B.Sinq isə hərbi diplomatiyanı etimadın yaradılması, münaqişələrin qarşısının alınması və ya münaqişələrin həlli məqsədilə dinc və əməkdaşlıq təşəbbüslərinin milli müdafiə təsisatları tərəfindən kollektiv tətbiqi kimi izah edirlər [7]. K.A.Mutanna isə hərbi diplomatiyanı dayanıqlı əməkdaşlıq münasibətlərinin aparılmasında, münaqişələrin həllində, müdafiə əməkdaşlığında şəffaflığı təmin edən və digər sahələrdə əməkdaşlığa töhfə verən mühüm vasitə kimi qiymətləndirir [8]. A.Kottey və A.Forster hərbi diplomatiyanı sülh dövründə silahlı qüvvələr və onunla əlaqəli infrastrukturun (əsasən, Müdafiə Nazirliklərinin) xarici və təhlükəsizlik siyasətində istifadəsi kimi təqdim edir [9]. E.Pajtinkaya görə, hərbi diplomatiya təhlükəsizlik və hərbi siyasət sahəsində dövlət maraqlarının təmin edilməsi üçün müdafiə təsisatlarının, eyni zamanda dövlət institutlarının danışıqlar və digər diplomatik vasitələrlə həyata keçirdiyi fəaliyyətlər kompleksidir. Zaman-zaman elmi ədəbiyyatda hərbi diplomatiyaya dair müxtəlif nəzəri yanaşmalar və təriflər yer alsada, çağdaş hərbi diplomatiyanın funksional vəzifələrini və sahəsini, heç də tamamilə əhatə edən tərifə rast gəlinmir [10].

Ənənəvi diplomatiyadan hərbi diplomatiyaya. Tarixi perspektiv

Diplomatiyanın müxtəlif formaları orta əsrlərdə Amerika, Asiya və Afrika sivilizasiyalarında mövcud olmuşdur, lakin müasir diplomatiyanın əsas mexanizmi olan daimi səfirlərin mübadiləsi XV əsrə qədər reallaşmamışdır. Bu, Avropada diplomatik fəaliyyətlərin intensivləşməsi və xarici ölkədə mərkəzləşdirilmiş siyasi nəzarət altında daimi nümayəndəlik yaradılarkən, diplomatik münasibətlərin daha praktik və səmərəli olması barədə mövcud monarxiyalarda məlumatlılığın artması ilə əlaqədar idi. Bununla belə, İtaliya şəhər dövlətlərinin bəzi maraqlı presedentlərindən başqa, demək olar ki, İntibah dövründə, XVI əsr Fransa diplomatik sistemi ilk dəfə olaraq müasir diplomatiyanın bəzi əsas xüsusiyyətlərini formalaşdırmışdır:

1) daimi diplomatik nümayəndəliklərin institusionallaşdırılması, diplomatik protokol və prosedur qaydalarının müəyyən edilməsi;

2) danışıqların məxfiliyinə, habelə diplomatların şəxsi ehtiyatlılığına və mülahizəsinə xüsusi əhəmiyyətin verilməsi;

- 3) səfirlər üçün bəzi mühüm imtiyaz və toxunulmazlıqların verilməsi;
- 4) diplomatik xidmətlərin peşəkarlaşdırılması və inzibati mərkəzləşdirilməsi [11].

Qədim tarixə, zəngin dövlətçilik irsinə, varislik ənənələrinə malik Azərbaycan ərazilərində formalaşan bütün dövlətlər öz müstəqilliklərinin müdafiəsində diplomatik imkanlardan geniş istifadə etmişlər. Məsələn, tarixşünaslıqda “Uzun Həsən” kimi təqdim edilən Həsən xan Bayandurun (1453–1478) hakimiyyətdə olduğu illərdə Azərbaycan təkcə Şərqi dövlətləri ilə deyil, bir sıra Avropa ölkələri – Venesiya, Neapol, Roma papalığı, Polşa, Almaniya, İngiltərə, Avstriya, Macarıstan, Burqundiya hersoqluğu, Moskva knyazlığı, Trabzon, Kipr və s. kiçik və böyük dövlətlərlə diplomatik əlaqələr qurmuşdur. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Şərqi dünyasının ilk diplomat qadını da azərbaycanlı Sara xatun – Həsən xanın anası olmuşdur. O, xarici dövlətlərlə aparılan danışıqlarda siyasi məharətini və müdrikliyini dəfələrlə nümayiş etdirmişdir. Bu tarixi irs nəsildən-nəslə ötürülərək, ağır mübarizə illərindən, işğal, tarixi torpaqların parçalanması mərhələlərindən keçərək, milli dövlətçiliyimizin bərpasına və üçrəngli bayrağımızın Azərbaycan üzərində dalğalanmasına səbəb olmuşdur [10].

Tarixi Azərbaycan ərazilərində mövcud olmuş dövlətlərin sırasında Səfəvilər xanədanının diplomatik əlaqələri müasir beynəlxalq münasibətlər baxımından da ciddi maraq doğuran tədqiqat obyektidir və xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun banisi – Şah İsmayıl Xətai (1501–1524) Azərbaycan tarixinin və dövlətçiliyinin, ədəbiyyatının və fəlsəfi düşüncəsinin müstəsna simalarından biri olmaqla yanaşı, tarixdə görkəmli strateq, mahir ideoloq və diplomat kimi də qalmışdır. Ağqoyunluların xarici siyasət ənənələrini davam etdirən Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə də Azərbaycan Qara dəniz və Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrindən başlamış uzaq İngiltərə və Skandinaviyaya qədər bir çox Avropa dövlətləri ilə diplomatik əlaqələr saxlayır, Şərqlə Qərb arasında əlaqələrin qurulmasında mühüm rol oynamaqda davam edirdi [12].

Böyük maarifçi mütəfəkkirlər də diplomatik üsulların islahatı yolu ilə dinc beynəlxalq münasibətlərin qurulmasının perspektivlərinə kifayət qədər diqqət yetirmişlər. Bununla yanaşı, diplomatik dünya uzun müddət ərzində fəlsəfi müzakirələrdən xeyli təcrid olunmuş vəziyyətdə qalmışdır. Beləliklə, demək olar ki, yalnız Vyana Konqresi zamanı mövcud diplomatik institutların və təcrübələrin yenidən nəzərdən keçirilməsi və tənzimlənməsindən sonra, Fransız İnkilabının və onun nəticələrinin ictimai-siyasi təsiri altında 1815-ci ildə müasir diplomatiya meydana gəlmişdir. Avropa imperializminin klassik dövründə müasir diplomatiya institutu əsaslı dəyişikliklər olmadan bütün dünyaya yayılmışdır.

Birinci Dünya müharibəsindən sonra diplomatiya sahəsində köhnə diplomatiyadan yeni diplomatiyaya keçid adı altında bir sıra mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Dövlətlərin bir-birindən asılılıqlarını getdikcə daha çox dərk etdikləri və xalqın dəstəyini qazanmaq üçün həddindən artıq səy göstərdikləri bir kontekstdə Avropa və müstəmləkə müharibələri həm siyasətçilər, həm də vətəndaşlar üçün klassik diplomatiyanın uğursuzluğunun ən bariz ifadəsi kimi görünürdü. Müharibədən sonrakı böhran ənənəvi diplomatik metodların köhnəliyi və islahatların aparılması zərurəti barədə sosial, siyasi və akademik müzakirələrin aparılmasına səbəb oldu. Müharibə səylərini dəstəkləmək üçün əvvəlcə hökumətlər tərəfindən istifadə edilən ictimai rəy, sonralar dəyişikliyin əsas mənbələrindən biri oldu. Sülh hərəkatı da daxil olmaqla, müxtəlif siyasi mövqələrdən belə qənaətə gəlmək olar ki, diplomatiya ictimai nəzarətə daha açıq olmalı, beynəlxalq və daxili hüquqi məhdudiyyətlərə riayət etməli, xüsusilə münəqişələrin sülh yolu ilə həllinə və müharibənin qarşısının alınmasına yönəldilməlidir. Müharibədən sonrakı kritik kontekstdə bu yeni fikir mühitinin ən məntiqli nəticəsi Millətlər Liqasının yaradılması oldu. Liqanın təcrübəsi iyirmi ildən sonra faşizmin yüksəlişi və yeni dünya müharibəsinin başlaması ilə uğursuz olsa da, diplomatiyanın müasir transformasiyası üçün onun əhəmiyyəti böyükdür. Millətlər Liqası güc təbiiqinə bəzi mühüm məhdudiyyətlər qoydu, mübahisələrin sülh yolu ilə həlli üçün müxtəlif prosedurları institutlaşdırdı və beynəlxalq sanksiyaların mümkünlüyü ilə tamamilə yeni kollektiv təhlükəsizlik sistemi yaratdı. Kollektiv təhlükəsizlik sahəsindəki yeniliklərlə yanaşı, Millətlər Liqası sosial, iqtisadi və texniki məsələlərlə bağlı çoxtərəfli diplomatiyanın mərhələli şəkildə institusionalaşdırılmasında da mühüm rol oynadı. Bundan əlavə, Millətlər Liqasının təcrübəsi çoxtərəfli diplomatik danışıqların texnika və üsullarını əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirdi. Şübhəsiz ki, qeyd

edilən yeniliklərin heç biri növbəti müharibənin qarşısını almadı, lakin bu uğursuzluq diplomatiyada növbəti dəyişikliklər üçün başlanğıc oldu [11].

İkinci Dünya müharibəsindən sonra bir neçə mühüm amilin təsiri ilə diplomatiyanın transformasiyası baş verdi:

1) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının diplomatiyaya, xüsusən də yeni kollektiv təhlükəsizlik sisteminə tətbiq etdiyi institusional yeniliklərin nəticələri, Təhlükəsizlik Şurası, Baş Assambleya ilə çoxtərəfli diplomatiyanın gücləndirilməsi, müxtəlif ixtisaslaşdırılmış agentliklərin və digər mühüm təşkilatların yaradılması;

2) ideoloji cəhətdən bölünmüş dünyada yeni beynəlxalq təhlükəsizlik təşkilatlarına, habelə Sovet İttifaqı və Çinin mühüm diplomatik roluna soyuq müharibənin təsiri;

3) müasir kəşfiyyatın, casusluğun artan rolu və nüvə silahının mövcudluğu şəraitində münasibətlərin diplomatik idarə edilməsi;

4) müstəmləkəsizləşdirmə prosesinin təsiri, Afrika və Asiyanın yeni müstəqil dövlətləri tərəfindən Qərbin müasir diplomatiya və beynəlxalq hüquqa qərəzli mövqeyinə etiraz edilməsi;

5) artan iqtisadi və texnoloji qarşılıqlı asılılıq səbəbindən diplomatik gündəliyin genişləndirilməsi və beynəlxalq institutların yaradılması vasitəsilə beynəlxalq əməkdaşlığın təşviq edilməsi zərurətinin etiraf edilməsi;

6) transmilli korporasiyalar və ya qeyri-hökumət təşkilatları kimi qeyri-dövlət subyektlərinin artan beynəlxalq aktuallığı və yeni kommunikasiya texnologiyaları, transmilli əlaqələrin təşfiq etdiyi intensivləşdirmə və diversifikasiya [11].

Şübhəsiz ki, bütün bu reallıqlar son onilliklər ərzində diplomatik dialoqun baş verdiyi mühiti kəskin şəkildə dəyişdirərək, müasir beynəlxalq münasibətlərdə diplomatiyanın rolunun yenidən nəzərdən keçirilməsi zərurətini qoyur. Əslində, bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, gələcək hadisələri qabaqcadan təxmin etmək çətin olsa belə, qlobal idarəçilikdə diplomatiyanın metodlarına və roluna mütəmadi olaraq yenidən diqqət yetirmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, diplomatiya beynəlxalq münasibətlərin danışıqlar və dialoq yolu ilə və ya dövlətlər arasında dinc münasibətləri təşviq edə bilən hər hansı digər vasitələrlə aparılması kimi müəyyən edilərsə də, beynəlxalq münasibətlərdə təhdid və məcburetmənin mühüm rol oynadığını inkar etmək çətindir. Dünya siyasətində hərbi gücün rolunun nisbətən azalmasına baxmayaraq, məcburetmənin aradan qalxacağına dəlalət edən heç bir tutarlı fakt yoxdur. Bu baxımdan, “məcburetmə diplomatiyası”nın öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqat işlərinin sayı getdikcə artır. Məcburetmə diplomatiyası, status-kvonu dəyişdirmək üçün rəqibin cəhdlərinə qarşı istifadə olunan müdafiə strategiyası kimi təqdim edilə bilər. Məcburetmə diplomatiyasını hücum strategiyalarından fərqləndirmək lazımdır. Sonuncu, hədəf dövlətlərə qarşı aqressiv şəkildə təhdidlərdən istifadə edir. Məcburetmə diplomatiyası həm də çəkəndirmə strategiyasından (düşməni aqressiv hərəkətdən çəkəndirmək üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi) tamamilə fərqlənir. Bu, şübhəsiz ki, “Soyuq müharibə” dövründə xüsusilə mühüm, eyni zamanda ziddiyyətli diplomatiya növü idi, lakin bugün öz aktuallığını itirmişdir. Məcburetmə diplomatiyasının tərəfdarlarının fikrincə, “danışıqlar yolu ilə həll” kimi dinc variantlar uğursuz olduqda, məcburetmə strategiyasının üç əsas növü istifadə edilə bilər. Birincisi, sadəcə rəqib ölkəni ədavətdən çəkəndirməyə, ikincisi, artıq baş vermiş hadisənin nəticəsini aradan qaldırmağa, üçüncüsü və şübhəsiz ki, ən çətini rəqib ölkənin daxili siyasi sistemində dəyişiklikləri təşviq etməklə onu neytrallaşdırmağa çalışmaqdan ibarətdir. Şübhəsiz ki, məcburetmə diplomatiyası müasir beynəlxalq hüququn pozulması kimi qiymətləndirildiyindən, onun diplomatik mahiyyəti şübhə altına düşə bilər. Bununla belə, bu təcrübələrin müasir beynəlxalq münasibətlər üçün aktuallığını inkar etmək çətindir. Son illər diplomatiyanın sülh quruculuğu, insan inkişafı və qlobal ekoloji dayanıqlılıqda daha fəal rol oynadığını iddia edənlər üstünlük təşkil edir.

Diplomatiyanın müxtəlif növlərini fərqləndirə bilərək, məsələn, ictimai diplomatiya, iqtisadi diplomatiya, mədəni diplomatiya, hərbi və ya müdafiə diplomatiyası. “İctimai diplomatiya” ideyası təxminən bir əsr əvvəl diplomatiyanın sırf mülki aspekti kimi həyata keçirilmişdir ki, onun məqsədi informasiya və mədəni proqramlardan istifadə etməklə bu ölkənin xarici siyasətinin məqsədləri barədə

əcnəbi əhaliyə və vətəndaşlara məlumat verməkdir. “Müharibə başqa vasitələrlə siyasətin davamıdır” deyən Klauzeviç fəlsəfəsi çərçivəsində hərbi sahə həmişə diplomatik sahə ilə bağlı olub, lakin heç vaxt onun bir hissəsi olmayıb. Digər tərəfdən, uzun müddət “hərbi diplomatiya” sadəcə olaraq hərbi attaşelərin işi demək idi. Onların missiyası “peyk fotoşəkilləri və mürəkkəb elektrotexnika dövründən qabaq xaricdə ölkənin gözü və qulağı” olmaq idi [13].

Hərbi diplomatiya xarici siyasətin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi

Dinc məqsədlər üçün hərbdən istifadə edən ölkələrin beynəlxalq münasibətlərini gücləndirməsi ilə bağlı bir çox nümunələrə rast gəlinir. Silahlı qüvvələr və sərt güc arasındakı əlaqə aydın olsa da, ölkənin hərbi qüdrətinin və hərbi qurumlarının “yumşaq güc” mənbəyi kimi istifadəsini əsaslandırmaq elə də asan deyil. İstənilən ölkənin hərbi qulluqçularının mütləq əksəriyyətinin əsas vəzifəsi ölkənin ərazi bütövlüyünü, milli müstəqilliyini və suverenliyini müdafiə etməkdir. Lakin təhlillər göstərir ki, müasir münasibətlərin həllində yalnız hərbi güc yetərli deyil. Bu baxımdan, hazırda “yumşaq güc”ün elementlərinin “sərt güc”ün mexanizmlərinə inteqrasiyası xarici siyasətin prioritet məsələlərindən hesab olunur. Yəni bir ölkənin gücü düşmən üzərinə bomba yağdırma bacarığı ilə deyil, qeyri-güc vasitələrindən istifadə etməklə öz maraqlarına nailolma imkanları ilə ölçülür [10]. Silahlı Qüvvələrin transmilli sülhməramlı əməliyyatlarda və humanitar fəaliyyətlərdə iştirakı hamıya məlumdur və bu tendensiya getdikcə artmaqdadır. İki və ya daha çox ölkənin hərbi qulluqçuları tez-tez ikitərəfli və çoxtərəfli təlimlər keçirmək və uyarlılıq səviyyələrini artırmaq üçün bir araya gəlir və bununla da dövlətlər arasında təkcə hərbi deyil, həm də diplomatik əlaqələri inkişaf etdirirlər.

“Hərbi diplomatiya” termini ilk dəfə beynəlxalq münasibətlər sisteminə ötən əsrin 90-cı illərində Şərqi Avropada kommunizm rejiminin süqutundan sonra daxil olmuşdur. Soyuq müharibənin başa çatmasından dərhal sonra Şərqi Avropa ölkələri Qərb birliyini unikal bir problemlə üz-üzə qoydular. Belə ki, Qərb hökumətləri keçmiş Varşava müqaviləsi ölkələrinin sovet tipli böyük ordularının demokratiyaya keçid prosesində əsas maneə olacağından ehtiyat edirdilər. İslah olunmamış hərbiçilər, nəinki keçid prosesini poza, həm də müəyyən tarixi narazılıqları yenidən alovlandırmağa bilirdilər. Şərqi Avropanın xaosu sürüklənmə qorxusu Qərb hökumətlərini keçmiş Varşava müqaviləsi ölkələrinin silahlı qüvvələrinin yenidən qurulmasına kömək etmək üçün öz hərbi qüvvələrindən istifadə edən effektiv bir strategiya hazırlamağa vadar etdi. Zabitlərin mübadiləsi və təhsil proqramlarının hazırlanması kimi fəaliyyətlər vasitəsilə Qərb hökumətləri Şərqi Avropanın ordularında islahatlar aparmaq üçün öz müdafiə təsisatlarını səfərbər etdilər [1].

NATO-nun Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Proqramı da, məhz mülki-hərbi münasibətlərin demokratik normalarını aşılamaq və Şərqi Avropanı NATO kimi mövcud kollektiv təhlükəsizlik təşkilatına inteqrasiya etdirmək məqsədilə həyata keçirilmişdir. Bu səylər silahlı qüvvələrin qeyri-zoraki bir vasitə kimi təkamülünə şərait yaratdı. Qərb birliyinin Şərqi Avropa ölkələrində hərbi islahatları həyata keçirmək səylərinin uğuru Qərb qüvvələrinin öz iradələrini yeritmək qabiliyyətinə deyil, əksinə, onların Şərq həmkarlarını konstruktiv şəkildə cəlb etmək və qarşılıqlı maraqlara əsaslanan nəticəyə nail olmaq üçün əməkdaşlıqdan istifadə bacarığına əsaslanmışdı [1].

Sun Tzu milli gücün hərbi, diplomatiya və digər elementləri arasında qırılmaz əlaqənin olduğunu qeyd edən ilk nəzəriyyəçilərdəndir. Onun e.ə. 500-cü ilə aid olan “Hərb sənəti” əsəri hərbi sənətinin təkcə diplomatiya ilə deyil, həm də iqtisadiyyat və informasiya aspektləri ilə qarşılıqlı əlaqəsini özündə əks etdirir. Məsələn, Sun Tzu müharibənin dövlətlərin iqtisadiyyatına təsirini etiraf edərək bildirir: *“Beləliklə tükənən güc və sərvətlə mərkəzi düzənliklərdəki ev təsərrüfatları tamamilə yoxsullaşacaq və sərvətlərinin onda yeddisi yoxa çıxacaq”*. Kontekstual çərçivədə uzun sürən müharibənin təkcə öz dövlətinə deyil, həm də düşmən dövlətinə təsiri ilə bağlı sitat Sun Tzunun müharibənin sırf hərbi aspektlərindən kənar olan mülahizələrini nümayiş etdirir. Sun Tzu hücum strategiyasına dair yazılarında dolayı yolla həm informasiyanın, həm də diplomatiyanın rolunu qeyd edir: *“Məharətin zirvəsi yüz döyüşdə yüz qələbə qazanmaq deyil, döyüşmədən düşməni ram etməkdir”* [14]. Bu cür sitatları görüldüyü kimi, Sun Tzu arzu edilən məqsədə nail olmaq üçün mühitin və ya şəraitin formalaşdırılmasının zəruriliyini çox yaxşı bilir. Bacarıqlı və səriştəli lider mühiti (şəraiti)

formalaşdırmaq üçün (istər müharibədən tamamilə yayınsın, istərsə də müharibə qaçılmaz olarsa, qələbəni təmin etsin) əlində olan bütün vasitələrdən istifadə edir. Mühiti (şəraiti) öz xeyrinə formalaşdırmaqla gələcək nəticələrə təsir etmək hərbi diplomatiyanın mahiyyətini təşkil edir. İkinci Qarabağ müharibəsində rəşadətli Azərbaycan Ordusu 5 şəhər, 4 qəsəbə və 286 kəndi işğaldan azad etdi. Bu, işğal altında olan ümumi ərazinin təxminən 20 faizini təşkil edirdi. Lakin 10 noyabr Üçtərəfli Bəyanatın imzalanması ilə Ali Baş Komandan İlham Əliyev digər işğal altında olan rayonlarımızın azad edilməsinə nail oldu. Bu da Sun Tzunun “*Məharətin zirvəsi döyüşmədən düşməni ram etməkdir*” yanaşmasına ən parlaq nümunədir.

Diplomatiya sahəsində yazdığı məqalələrin təhlilindən aydın olur ki, Makiavelliyə (XVI əsr) görə, hər hansı müdaxilənin qarşısını almaq üçün bir dövlətin qəbul edə biləcəyi ən yaxşı xarici siyasət kursu, onun kifayət qədər hərbi gücə malik olduğu təqdirdə reallaşır. Makiavellinin əsas fərziyyəsi ondan ibarətdir ki, hər b sənətində məharətli olmaq bir dövlət üçün hər şeydən, hətta diplomatik məharətdən daha vacibdir [15]. Lakin hər dövlət də öz məqsədlərinə çatmaq üçün həmişə kifayət qədər hərbi gücə malik olmur və diplomatiya, məhz bu zərurətdən yaranmışdır. “Liderlər karyeralarının başlanğıcında ne etməlidirlər?” sualına Makiavellinin prizmasından belə cavab vermək olar: kifayət qədər hərbi gücə malik olana qədər dövlətlər diplomatik məharətə güvənməlidir. Təcrübələr göstərir ki, hərbi güc və diplomatik məharət bir-birini tamamladığı təqdirdə mütləq qələbə qazanmaq mümkündür. Bu arqument Azərbaycan Respublikasının nümunəsində tam təsbitini tapır. Belə ki, təxminən 27 il işğal altında qalmış torpaqlarımızın azad olunması nəzərdə tutulan hərbi gücün formalaşması sayəsində reallaşdı. 1993-cü ildə böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra həyata keçirilən xarici siyasət Azərbaycan xalqının təhlükəsiz gələcəyinin təminatına, Xəzər-Qafqaz bölgəsində Azərbaycanın ən mühüm ölkəyə çevrilməsinə imkan yaratmışdır [12]. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin peşəkarlığının artırılmasına, eləcə də maddi-texniki bazasının gücləndirilməsinə xüsusi diqqət göstərən Prezident İlham Əliyev də öz növbəsində beynəlxalq arenada Azərbaycanın nüfuzunun artırılması istiqamətində çox ciddi strateji addımlar atmışdır. Bu addımların arxasında, şübhəsiz ki, Azərbaycanın milli maraqları dayanır. Prezident İlham Əliyev 2019-cu il fevralın 12-də verdiyi müsahibədə bunu belə ifadə etmişdir: “*Bəzən bizim xarici siyasətimizi tarazlaşdırılmış siyasət kimi qələmə verirlər, ancaq mən hesab edirəm ki, bizim siyasətimiz milli maraqlar üzərində qurulub*”. Prezident İlham Əliyev qarşılıqlı milli maraqlar əsasında ABŞ, Avropa İttifaqı, GUAM və MDB ölkələri, Türkiyə, İran, İsrail və Pakistan ilə çoxvektorlu əməkdaşlığı özündə əks etdirən bir idarəetmə modeli formalaşdırmışdır. Ölkəmizin haqq işinə dəstək verən ölkələrin siyahısını nəzərdən keçirməklə, dövlətimizin başçısının uzaqgörənliyinin bir daha şahidi oluruq. Ermənistan külli miqdarda silah-sursat tədarük edən bir sıra ölkələrin siyasi bəyanatlarda bitərəflik nümayiş etdirməsi belə Azərbaycan diplomatiyasının uğurudur. Bu gün Ermənistan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının (KTMT) üzvü olsa da, bu təşkilata üzv dövlətlər Azərbaycana ondan daha çox güvənirlər. İkinci Qarabağ müharibəsi başlayandan bitənə qədər Ermənistanın müttəfiqlərinin nümayiş etdirdiyi yanaşma da bilavasitə Prezident İlham Əliyevin diplomatik nailiyyəti hesab olunur [16]. Makiavelli eyni zamanda qeyd edir ki, hərbi gücə malik olduqdan sonra daha böyük işlər görmək üçün dövlətlərə diplomatiya çox vacibdir. Məsələn, bizə tarixdən məlum olduğu kimi romalılar heç vaxt eyni zamanda iki böyük müharibə aparmayıblar. Bunun əvəzinə, onların siyasəti hər dəfə bir hərbi hədəf seçmək və “digərləri ilə əmin-amanlıq yaratmaq” idi.

Diplomatik hüquq haqqında yazıları ilə məşhurlaşan və müharibələrə qarşı sərt mövqe nümayiş etdirən Hollandiya dövlət xadimi Hüqo Qrotius (XVII əsr) qeyd edir ki, istənilən halda, mübahisələrin irimiqyaslı müharibə ilə nəticələnməsinin qarşısını almaq üçün üç metod var və bunlardan birincisi mütləq ki, danışıqlardır. Qrotius bu metodu “konfrans” metodu adlandırır. İkinci metod arbitrajdır. Qrotius bunu vasitəçilikdən daha çox məhkəmə prosesi kimi görsə də, arbitraj konfranslarının yaradılması və birgə keçirilməsi üçün diplomatiyanı zəruri hesab etdiyini də vurğulayır. Onun əslində qeyd etdiyi budur ki, məsələdə heç bir marağı olmayanlar başqalarının mübahisələrini həll edə bilərlər. Qrotiusun təqdim etdiyi üçüncü metod tək döyüşlə mübahisənin həll edilməsidir [15]. Qeyd olunan metodların heç biri mümkün olmadıqda, ölkələr uzunmüddətli müharibələrə sürüklənir. Bunu bugün Rusiya–Ukrayna müharibəsinin nümunəsində də görmək mümkündür.

Zaman keçdikcə, milli hakimiyyətin elementlərinin əlaqələndirilməsi nəzəriyyəsi və praktikasında ciddi irəliləyiş baş vermişdir. XVIII və XIX əsr Avropa hərbi sənətinin iki məşhur simvolu – Böyük Fridrix və Karl von Klauzeviç bir millətin güc arsenalında inteqrasiya olunmuş vasitələr kimi hərbi və diplomatik fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsini irəli sürdü. Karl von Klauzeviçin “Müharibə haqqında” kitabı xarici siyasətin həyata keçirilməsində diplomatik vasitə və hərbi fəaliyyətləri ayrılmaz şəkildə birləşdirən hərbi nəzəriyyəyə dair bugünə qədər yazılmış ən güclü əsərdir. Böyük Fridrix və Karl von Klauzeviçin əsərləri sübut edir ki, ordu yalnız müharibədə deyil, xarici siyasət məqsədlərinə nail olunmasında mühüm və çoxşaxəli rol oynayır [17].

Prussiya kralı və silahlı qüvvələrin komandanı kimi Böyük Fridrix təkcə hərbi nəzəriyyə haqqında yazmayıb, həm də bu nəzəriyyəni tətbiq edib. Bu təcrübəyə əsaslanaraq, Fridrix 1747-ci ildə “Böyük Fridrixin generalları üçün təlimatı” əsərini yazmışdır. Böyük Fridrix bu əsərdə ictimai və hərbi diplomatiyanın əhəmiyyəti haqqında geniş məlumat vermişdir. Bundan əlavə, əsərdə Fridrix generallarının potensial olaraq fəaliyyət göstərə biləcəyi ölkələri və yerləri başa düşməyin vacibliyini vurğulamışdır. Bu yanaşmanın bir elementi kimi sülh dövründə həmin yerlərə səyahət etmək nəzərdə tutulur. Fridrixin qeyd etdiyi kimi, bu cür səfərlərin məqsədi *“fəaliyyət göstərəcəyiniz ölkəni öyrənməkdir: yerlər ziyarət edilir, düşərgələr seçilir, yollar yoxlanılır, kənd idarəçiləri, qəssablar və fermerlərlə dialoq qurulur”* [14]. Bu cür səfərlər, nəinki potensial düşmənləri başa düşməyə, həm də potensial müttəfiqləri müəyyən etməyə, yerli əlaqələri qurmağa imkan verir.

Bu aspektə əlavə olaraq, əsərdə “neytral ölkələr”lə ittifaqların yaradılması zərurətinə toxunulur. Fridrix qeyd edir: *“Neytral ölkələrlə dostluq etmək lazımdır. Ölkəni bütöv olaraq qazana bilsəniz, bu daha yaxşıdır”*. Fridrix bu fəaliyyətləri konkret olaraq hərbi diplomatiya adlandırmasa da, o və generalları regional mühiti formalaşdırmaq üçün xarici qurumlarla diplomatik danışıqlar aparırdılar. Bu yanaşma Fridrixə həm dövlətinin strateji mövqeyini, həm də ordusunun əməliyyat vəziyyətini, Prussiya hərbi strukturunun himayəsi altında aparılan diplomatik fəaliyyətləri yaxşılaşdırmağa imkan verirdi.

Fridrixin hərbi lider kimi fəaliyyətləri, müasir döyüş komandirinin fəaliyyətləri ilə birbaşa əlaqəlidir. Fridrix, bu əsərdə müəyyən edildiyi kimi, hərbi diplomatiyanın sülh dövründə fəaliyyətləri vasitəsilə öz mühitini formalaşdırmaq üçün hər cür səy göstərir. Bölgədə rəsmi ittifaqlar, peşəkar əlaqələr və şəxsi assosiasiyalar yaradan Fridrix sülh dövründə, müxtəlif diplomatik fəaliyyətlər vasitəsilə potensial təsirini maksimum dərəcədə artırır. Qısaca olaraq, Fridrixin hərbi diplomatiya proqramı Prussiyanın strateji məqsədlərə nail olmasına kömək edir.

Fridrixin təcrübəsi və əsərləri üzərində işləyən Prussiyanın növbəti böyük hərbi mütəfəkkiri Karl fon Klauzeviç müasir qərb dünyasında ən nüfuzlu hərbi nəşrin müəllifidir. “Müharibə haqqında” əsəri bu günə qədər Qərb hərbi qüvvələrinin fəaliyyətinə təsir göstərməyə davam edən, hərbi sahəsində ən çox oxunan nəşrlərdən biridir. Klauzeviç bu əsərində ordunun çoxşaxəli mahiyyətini həm müharibə, həm də siyasətin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi ciddi şəkildə ortaya qoyur. Klauzeviçin məşhur sitatı *“müharibə siyasətin digər vasitələrlə davam etdirilməsindən başqa bir şey deyildir”* ifadəsi bu əlaqənin göstəricisidir və onun işinin sütunlarından birini təşkil edir.

Ordu və siyasətin əlaqəsini nəzərə alaraq, Klauzeviç hərbi liderin “hərbçi – dövlət xadimi” olmasının zəruriliyini qeyd edir. Başqa sözlə, komandir dövlətin siyasi məqsədlərini dərk etməli və onlara nail olmaq üçün gücün düzgün icrasını həyata keçirməlidir. Hərbi vasitələri diplomatiya vasitələri ilə birləşdirməyə qadir olan komandir rəqibinə təsir etmək üçün güclü silah yaradır. Sun Tzu kimi, Klauzeviç də belə bir arqument irəli sürür ki, böyük sərkərdə bir çox təsir vasitələri ilə məqsədə çatmağa qadir olandır. Klauzeviç iddia edir ki, əsl dahi sərkərdə “bütün siyasi vəziyyət” haqqında məlumatlı olmaq şərti ilə “ixtiyarında olan vasitələrlə nəyə nail ola biləcəyini” anlama qabiliyyəti ilə seçilir [18].

Müasir ABŞ Ordusunda komandir qarşısına qoyulan tələblər Klauzeviç tərəfindən irəli sürülən “hərbçi – dövlət xadimi” konsepsiyasına oxşardır. Həmin zabitlərdən müxtəlif strateji xarici siyasət təlimatlarını ekstrapolyasiya etmək və bu təlimatları fəaliyyətə çevirmək gözlənilir. Başqa sözlə, dövlət xadimi arzuolunan strateji siyasi məqsədlərini dərk edir, həmin məqsədlərə çatmaq üçün proqramlar və vəzifələr hazırlayır, təşkilat isə həmin məqsədləri həyata keçirilə bilən fəaliyyətə çevirir.

Klauzeviç qeyd edir: “Müharibə üçün siyasi amillərdən xəbərsiz heç bir təklif verilə bilməz ... [Eyni şəkildə] əgər müharibə siyasi məqsədlərə tam uyğun gəlirsə və siyasət müharibə üçün mövcud olan vasitələrlə uzlaşsın... yeganə məqsədəuyğun iş ali baş komandanı kabinetin üzvü etməkdir” [14]. Ali baş komandanın kabinetin üzvü olmasını tövsiyə edərək, Klauzeviç ordunun çoxşaxəli imkanlarının siyasətin həyata keçirilməsinin digər vasitələri ilə tam sinxronizasiyanın vacibliyini vurğulayır. Ali baş komandanın kabinetə daxil olması bütün güc spektrində hökumətin fəaliyyətlərinin tam yoxlanılmasını, əlaqələndirilməsini və sinxronlaşdırılmasını təşviq edir. Bu yanaşma İkinci Qarabağ müharibəsinin nümunəsində tam təsbitini tapır. Belə ki, 44 günlük Vətən müharibəsində Ali Baş Komandan İlham Əliyev müasir dünya tarixinə diplomatik və hərbi məharətin mükəmməl sintez olduğu strategiyayı təqdim edərək, bütün cəbhələrdə mübarizəyə şəxsən rəhbərlik etdi. Silahlı Qüvvələrin birlik və birləşmə komandirlərinin məruzələrini dinlədi, digər qurum və təşkilatların imkanlarını ümumi məqsədə cəmləşdirdi. Bunu hərbi ekspert D.K.Miskoviç belə ifadə etmişdir: “İkinci Qarabağ müharibəsində hərbi bacarıq və aktiv diplomatiyanın düşünülmüş kombinasiyası sayəsində ölkəsinin ərazi bütövlüyü və suverenliyini bərpa etməklə Prezident İlham Əliyev XXI əsrdə hələ heç bir liderin göstərə bilmədiyi bir məharət nümayiş etdirdi” [12].

Müharibə və siyasətlə bağlı şərtlərinə Klauzeviç bu cür aydınlıq gətirir: “Müharibə siyasi məqsəddən qaynaqlanır. Deməli, siyasət bütün hərbi əməliyyatlara nüfuz edəcək və onlara davamlı təsir göstərəcək” [14]. Görünür Klauzeviç “hərbçi – dövlət xadimi” konsepsiyası nöqtəyi-nəzərindən siyasət və hərbi fəaliyyətin inteqrasiyasını nəinki arzuolunan, hətta mütləq zərurət hesab edir. Qeyd edək ki, “hərbçi – dövlət xadimi” konsepsiyası bugün də müasir diplomatiyanın onurğa sütununu təşkil edir və bir çox regionda bugünkü liderlər tərəfindən tez-tez tətbiq edilir.

Öz dövrünün diplomatları arasında kifayət qədər tanınmış şəxs hesab olunan və beynəlxalq münasibətlərdə hərbi gücün istifadəsinə qarşı sört mövqe nümayiş etdirən Ernest Satov XIX əsrdə Böyük Britaniyanın Çin və Yaponiyadakı maraqlarının təmin olunmasının nümunəsində qeyd edir ki, diplomatik münasibətlər, yalnız hərbi gücün tətbiqindən sonra formalaşmışdır. Satova görə, hərbi gücün tətbiqinin həm xeyri, həm də ziyanı ola bilər, ondan diqqətli istifadə tələb olunur və yalnız məhdud dərəcədə tətbiq olunarsa, hər hansı bir nəticə verə bilər [15].

XX əsr diplomatiya tarixinin parlaq siması hesab olunan Henri Kissincer diplomatiyanı müharibədə olmayan dövlətlər arasında münasibətlərin davam etdirilməsi kimi təqdim edir. Lakin o, diplomatiyanın hərbi məsələlərdən tamamilə ayrı olduğunu iddia etmir. Bir tarixçi kimi Kissincer qeyd edir ki, tarixboyu xalqların siyasi təsir imkanı həmişə onların hərbi gücü ilə düz mütənasib olub. Onun fikrincə, buna görə də diplomatiya və hərbi strategiya bir-birini dəstəkləməlidir. Lakin diplomatiya nə qədər öz təsiri üçün hərbi gücdən asılıdırsa, o, öz məqsədlərinə xidmət etmək üçün hərbi vasitələrdən də istifadə edə bilər. Məsələn, Kissincer ABŞ-ın Vyetnamın paytaxtı Hanoyu bombalamasını Vyetkonq rəhbərliyinə diplomatik siqnal kimi əsaslandırır. Beləliklə, hərbi vasitələrdən istifadə ABŞ-ın Şimali Vyetnama qarşı danışıqlarda mövqeyini gücləndirmək üçün bir vasitə olmuşdur [15].

Beynəlxalq hərbi əməkdaşlığın kökləri çox vaxt tarixi bağlara söykənir, lakin milli maraqlar daha önəmli yer alır. Hərbi diplomatiya xarici siyasətin tərkib hissəsi və milli maraqların qorunması vasitəsidir, hərbi kəşfiyyat fəaliyyətinin fərqli sahəsi kimi onun reallaşdırıldığı ümumi çərçivə heç vaxt dövlətin xarici əlaqələrinin həyata keçirildiyi çərçivədən kənara çıxmır [19].

Ölkənin ərazi bütövlüyünü qorumaqla yanaşı, hərbi qulluqçular bir sıra vəzifələri icra edirlər. Onların transmilli sülhməramlı və humanitar əməliyyatlarda iştirakı hamıya məlumdur və fəaliyyətlərinin artan aspektidir. Tarixən onlar digər ölkələr və onların qüvvələri ilə birgə müdafiə və diplomatik kontekstdə fəaliyyətlərə cəlb olunurlar. İki və ya daha çox dövlətin hərbi qüvvələri tez-tez ikitərəfli və çoxtərəfli təlimlər keçirmək, uyarılıq və qarşılıqlı fəaliyyət qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün bir araya gəlir və bununla da dövlətlər arasında təkcə hərbi deyil, həm də diplomatik əlaqələri yaxşılaşdırırlar [5].

Silahlı Qüvvələrin ənənəvi rolu, onların müdafiə, çəkəndirmə, məcburetmə və ya müdaxilə məqsədilə güc tətbiq etmək və təhlükə yaratmaq qabiliyyəti, həmçinin hazırlığı ilə müəyyən olunur. Hərbi diplomatiya bugün, ilk növbədə sülh dövründə həyata keçirilən fəaliyyətdir və silahlı qüvvələr,

onların məsul qurumları üçün əsas vəzifəyə çevrilmişdir. O, digər xarici dövlətlər, xüsusən də postmünaqişə və demokratik cəmiyyətlərə keçid prosesində olan ölkələr arasında əməkdaşlıq əsasında qurulur, müasir xarici və təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsində bir vasitə kimi istifadə olunur. Təhlükəsizliyə hərtərəfli yanaşma çərçivəsində hərbi diplomatiya bugün xarici siyasətin əsas sütunlarından biridir.

Nəticə

Ümumilikdə, belə qənaətə gəlmək olar ki, hərbi diplomatiya böhranın qarşısının alınması və münaqişədən sonra yenidənqurmada xarici və təhlükəsizlik siyasətinin bir vasitəsinə çevrilmişdir. O, münaqişə tərəflərinin münasibətini və qavrayışını dəyişdirərək, sabitlik və təhlükəsizlik yaratmaq səylərində istifadə olunur, buna görə də hərbi diplomatiya “beyinin silahsızlaşdırılması” kimi səciyyələndirilir. Beləliklə, gələcəkdə təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas məqsədlərindən biri yeni tərəfdaşlıq münasibətləri qurmaq və ya mövcud tərəfdaşlıq imkanlarını daha inkişaf etdirmək ola bilər. Hərbi əməkdaşlıq və hərbi diplomatiya müttəfiqləri dəstəkləməklə və düşmənləri tarazlaşdırmaqla güc balansının qorunmasında beynəlxalq siyasətin bir vasitəsidir. Bugün hərbi diplomatiya keçmiş rəqiblər və yeni tərəfdaşlarla əməkdaşlıq imkanları yaratmaq üçün aktiv şəkildə istifadə olunmaqdadır. Ona görə də ümumi prosesin effektivliyini artırmaq üçün hərbi diplomatiya üzrə konseptual sənədin hazırlanması və onun daha sistemli həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Bu sənəd hərbi diplomatiyanı dərinlən başa düşmək, planlaşdırmaq, əlaqələndirmək, icra etmək və təkmilləşdirmək üçün strateji səviyyədə (dialog, memorandum, müqavilə və s.) başlamış texniki səviyyəyə (hərbi sənaye və elmi-tədqiqat işləri) qədər çox vacib müddəaları, o cümlədən prosesə cəlb olunan strukturları, hərbi diplomatiyanı həyata keçirmə metodologiyasını, eləcə də qısa və uzunmüddətli hədəfləri özündə əks etdirməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Winger, G. The Velvet Gauntlet: A Theory of Defense Diplomacy: [Electronic resource] / IWM Junior Visiting Fellows' Conference Proceedings, – 2014. Volume XXXIII.
URL: https://files.iwm.at/jvfc/33_10_Winger.pdf
2. Yadav, A. Military diplomacy: Indian perspective // D A V Academic Review, – December 2018, Volume 1, Issue 1. – p. 63-75.
3. Alam, S. Military Diplomacy – A Tool to Pursue Foreign Policy: [Electronic resource] / Mirpur Papers – 2013. URL: <https://dscsc.mil.bd/wp-content/uploads/2018/11/mp-i19.pdf>
4. Bhatia, V., Chaudhary, V.S., Singh, R. Defense Diplomacy and International Military Cooperation: [Electronic resource] / – New Delhi: Centre for Joint Warfare Studies, – 2016.
URL: https://cenjows.in/test/pdf/Defence_Diplimancy_Inside_Layout.pdf
5. Rawal, P. Military diplomacy and its role in the foreign policy of Nepal: [Electronic resource] / – Monterey CA: Naval Postgraduate School, – 2019.
URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fb/MILITARY_DIPLOMACY_AND_ITS_ROLE_IN_THE_FOREIGN_POLICY_OF_NEPAL_%28IA_militarydiplomac1094564054%29.pdf
6. Gindarsah, I. Indonesia's Defence Diplomacy: Harnessing the Hedging Strategy against Regional Uncertainties: [Electronic resource] / Working paper, S. Rajaratnam School Of International Studies Singapore, – 2015. No. 293.
URL: <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2015/06/WP293.pdf>
7. Tan, S., Singh, B. Introduction // Asian Security, – 2012. Volume 8, No. 3. – p. 221-231.
8. Muthanna, K.A. Military Diplomacy // Journal of Defence Studies, – 2011. Volume 5, No. 1. – p. 1-15.
9. Cottey, A., Forster, A. Reshaping Defence Diplomacy: New Roles for Military Cooperation and Assistance. Adelphi Paper 365. – Oxford: Oxford University Press, – 2004. – 83 p.
10. İskəndərov, X., Sadiyev, S. Azərbaycanın hərbi diplomatiyası: keçmişə baxış // Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər, – 2022. No. 2 (8). – s. 54-61.

11. Cornago, N. Diplomacy: [Electronic resource] / – December 2008.
URL: <https://www.scribd.com/document/491924379/1-CornagoDiplomacy>
12. Azərbaycan diplomatiyası: [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. URL: <https://files.preslib.az/projects/azdiplomacy/a1.pdf>
13. Swistek, G. The Nexus Between Public Diplomacy and Military Diplomacy in Foreign Affairs and Defense Policy: [Electronic resource] / Connections, – 2012. Volume 11, No. 2. – p. 79-86.
URL: <http://connections-qj.org/article/nexus-between-public-diplomacy-and-military-diplomacy-foreign-affairs-and-defense-policy>
14. Willard, J.E. Military Diplomacy: An Essential Tool of Foreign Policy at the Theater Strategic Level: [Electronic resource] / – Kansas: School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth, – 2006.
URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA450837.pdf>
15. Berridge, G.R. Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger / G.R.Berridge, M.Keens-Soper, T.G.Otte. – London: Palgrave Macmillan, – 2001. – 216 p.
16. Piriye, H. İkinci Qarabağ müharibəsi. Hərbi-siyasi təhlil / H.Piriye, R.Tahirov, X.İskəndərov. – Bakı: Hərbi Nəşriyyat, – 2022. – 168 s.
17. Iskandarov Kh., Gojaye E. Military diplomacy as a tool for achieving foreign policy goals (The Republic of Azerbaijan as a case study): [Electronic resource] / The 18th International Scientific Conference “Defense Resources Management in the 21st century”, Braşov, November 9th-10th 2023, p. 188-199. URL: <http://www.codrm.eu/2023.php#top>
18. Iskandarov, Kh., Gawliczek, P., Gojaye, E. The implementation mechanism of military diplomacy (the Republic of Azerbaijan as a case study) // Journal of Scientific Papers "Social Development and Security", – 2024, 14(2), pp. 1-15.
URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/659>
19. Codrean, C.I. Diplomacy. A brief analysis of the types of diplomacy // Annals of Faculty of Economics, – 2017. Vol. 1(2). – p. 279-283.

Аннотация

Военная дипломатия в системе международных отношений

Хаял Искандаров, Эльнур Годжаев

Военная дипломатия становится все более важной во внешней политике и политике безопасности современных государств. Каждое государство имеет в своем распоряжении различные инструменты, и они пытаются формировать военную дипломатию по-своему, принимая во внимание особенности своих национальных интересов и среду, в которой они действуют. Небольшие государства, такие как Азербайджан, которые стратегически расположены между своими огромными и амбициозными соседями, обязаны реализовывать эффективные стратегии, которые предполагают использование всех возможностей для обеспечения своих жизненно важных интересов. Одной из таких возможностей является успешно реализованная военная дипломатия. В статье рассматривается место военной дипломатии в международных отношениях, анализируются подходы различных исследователей к военной дипломатии и обосновывается роль военной дипломатии в реализации внешней политики.

Основная цель представленной статьи – изучить историческую связь военной дипломатии с внешней политикой и ее роль в установлении отношений с другими странами. При подготовке статьи использовались такие теоретические методы исследования, как сравнительный анализ, синтез и идеализация.

Сегодня военная дипломатия активно используется для создания возможностей сотрудничества с бывшими противниками и новыми партнерами. Поэтому для повышения эффективности общего процесса целесообразно подготовить концептуальный документ о военной дипломатии и реализовать его более системно.

Ключевые слова: военная дипломатия, военный атташе, «мягкая сила», военная мощь, внешняя политика, военное сотрудничество

Abstract

Military diplomacy in the system of international relations

Khayal Iskandarov, Elnur Gojayev

Military diplomacy is becoming more and more important in the foreign and security policies of modern states. Each state has different tools at its disposal, and they try to shape military diplomacy in their own way, taking into account the characteristics of their national interests and the environments in which they operate. Small states like Azerbaijan, which are strategically located between their huge and ambitious neighbors, are obliged to implement effective strategies that involve using all opportunities to ensure their vital interests. One such possibility is a successfully implemented military diplomacy. The article examines the place of military diplomacy in international relations, analyzes the approaches of various researchers about military diplomacy, and justifies the role of military diplomacy in the implementation of foreign policy.

The main objective of the presented article is to study the historical relationship between military diplomacy and foreign policy and the role it plays in establishing relations with other countries. Theoretical research methods such as comparative analysis, synthesis, and idealization have been used in the preparation of the paper.

Today, military diplomacy is actively used to create opportunities for cooperation with former adversaries and new partners. Therefore, in order to increase the effectiveness of the general process, it is appropriate to prepare a conceptual document on military diplomacy and implement it more systematically.

Keywords: military diplomacy, military attache, "soft power", military power, foreign policy, military cooperation

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 31.07.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 05.08.2024

Çapa qəbul edilmişdir: 29.08.2024